

The Role of National Library and Archives of Iran in Informing on Iranian-Islamic Manuscripts at Organizational, National and International Levels Bases on the Publication Profile of Manuscripts

Ali Sadeghzadeh

*Corresponding author, Ph.D., Knowledge and Information Science, Research Expert of National Library and Archives of I.R. of Iran, Tehran, Iran. E-mail: Sadeghzadeg3832@yahoo.com

Azam Najafgholinejad

Ph.D., Knowledge and information science, Assistant Professor, National library and archives of I.R. of Iran, Tehran, Iran. E-mail: najafgholinezhad@gmail.com

Abstract

Objective: It is necessary to examine the performance and publishing record of publications of the National Library and Archives of Iran (NLAI) in the field of manuscripts, as the most important written works of Iranian-Islamic culture and civilization, at three organizational, national and international levels. The aim of the present research is to investigate the role of the NLAI in providing information on Iranian-Islamic manuscripts at organizational, national and international levels based on the record of publications in the field of manuscripts.

Research Method/Approach: The present research is applied and conducted by survey method. The method of collecting data was documentary and library method, and the tool for collecting data was a checklist. In this research, sampling was not done and all the publications in the field of manuscripts from 1934 to 2019 published by: 1) Library Services Center, 2) Organization of Cultural Documents of the Islamic Revolution, 3) Ma'aref Public Library, 4) National Library of Iran, 5) Pahlavi National Library, 6) National Archives Organization of Iran, 7) National Library and Archives of Iran, were reviewed.

Findings and Conclusions: In general, 6 titles (8.57 percent) / 8 volumes (3.52 percent) of the publications of the Organization of Cultural Documents of the Islamic Revolution, two titles / volumes (100 percent) of the publications of the Ma'aref Public Library, 7 titles (6.19 percent)/ 40 volumes (11.8 percent) of the publications of the National Library of Iran, 2 titles (6.45 percent)/ 10 volumes (9.90 percent) of the publications of the Pahlavi National Library, 8 titles (11.59 percent)/ 16 volumes (17.77 percent) of the publications of the National Archives Organization of Iran, and 40 titles (11.04 percent)/169 volumes (25.03 percent) of the publications of the NLAI are in the field of manuscripts.

It can be inferred from the conclusions of the findings and the publishing record of the NLAI that the publishing activity of this organization in the field of manuscripts is one of its important and main goals and tasks. Since the NLAI has collaboration agreements and conventions with hundreds of main great national and international organizations, educational and research institutions and domestic and foreign governmental and non-governmental organizations, focusing on organization, education and transmission of information on manuscripts, its publications on informing about Iranian-Islamic manuscripts have not been in an acceptable rank and with a rich profile in the national and international levels, it has not used the potential possibilities in this regard.

Keywords: National Library and Archives of Iran, manuscripts, publication, Iran, information dissemination

Publisher: Organization of Libraries, Musums and Documents Center of Astan Quds Razavi
Manuscripts Journal of Research Studies, 2022, Vol. 1, No.2, pp. 209-229.

Received: 18/12/2022 - Accepted: 22/05/2023

نقش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی ایرانی - اسلامی در سطوح سازمانی، ملی و بین‌المللی بر اساس کارنامه انتشارات در حوزه نسخه‌های خطی

علی صادق‌زاده

*نویسنده مسئول، دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی، کارشناس مسئول پژوهش سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تهران، ایران. رایانامه: Sadeghzadeg3832@yahoo.com

اعظم نجفقلی‌نژاد

دکترای علم اطلاعات و دانش‌شناسی، استادیار سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران. رایانامه: najafgholinezhad@gmail.com

چکیده

هدف: بررسی عملکرد و کارنامه انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی، به عنوان مهمترین آثار مکتوب فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی، در سه سطح سازمانی، ملی و بین‌المللی ضروری است. هدف پژوهش حاضر بررسی نقش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی ایرانی-اسلامی در سطوح سازمانی، ملی و بین‌المللی بر اساس کارنامه انتشارات در حوزه نسخه‌های خطی است.

روش/رویکرد پژوهش: پژوهش حاضر کاربردی و به روش پیمایشی انجام شده است. شیوه گردآوری اطلاعات، سندی و کتابخانه‌ای و ابزار گردآوری اطلاعات سیاهه واری است. در این پژوهش نمونه‌گیری صورت گرفته و تمام منشوراتی که در حوزه نسخه‌های خطی از سال ۱۳۱۳ الی ۱۳۹۸ (توسط: ۱) مرکز خدمات کتابداری، ۲) سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۳) کتابخانه عمومی معارف، ۴) کتابخانه ملی ایران، ۵) کتابخانه ملی پهلوی، ۶) سازمان اسناد ملی ایران، ۷) سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران منتشر شده، بررسی شده است.

یافته‌ها و نتایج: به طور کلی ۶ عنوان (۸/۵۷ درصد) / ۸ جلد (۳/۵۲ درصد) از منشورات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، دو عنوان / جلد (۱۰۰ درصد) از منشورات کتابخانه عمومی معارف، ۷ عنوان (۶/۱۹ درصد) / ۴۰ جلد (۱۱/۸ درصد) از منشورات کتابخانه ملی ایران، ۲ عنوان (۶/۴۵ درصد) / ۱۰ جلد (۹/۹۰ درصد) از منشورات کتابخانه ملی پهلوی، ۸ عنوان (۱۱/۵۹ درصد) / ۱۶ جلد (۱۷/۷۷ درصد) از منشورات سازمان اسناد ملی ایران، و ۴۰ عنوان (۱۱/۰۴ درصد) / ۱۶۹ جلد (۲۵/۰۳ درصد) از منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی است.

از نتایج یافته‌ها و کارنامه انتشاراتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران می‌توان استنباط نمود فعالیت انتشاراتی این سازمان در حوزه نسخه‌های خطی یکی از اهداف و وظایف مهم و اصلی آن است. با توجه به این که سازمان با بیش از صدها کتابخانه ملی مهم و بزرگ، نهاد آموزشی و پژوهشی و سازمان دولتی و غیردولتی داخلی و خارجی تفاهم‌نامه همکاری دارد که در متن اکثر آن‌ها، سازماندهی، آموزش و انتقال تجربیات در زمینه نسخه‌های خطی جزء بندهای اصلی است، انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در زمینه اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی ایرانی اسلامی، در سطح ملی و بین‌المللی عملکرد چشمگیر و کارنامه درخشانی ندارد و نتوانسته است از فرصت‌ها و ظرفیت‌های موجود استفاده نماید.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه ملی ایران، نسخه‌های خطی، انتشارات، ایران، اشاعه اطلاعات

ناشر: سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی

پژوهشنامه مطالعات نسخ خطی، ۱۴۰۱، دوره ۱، شماره ۲، صص. ۲۲۹-۲۰۹.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۹/۲۷ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۳/۱

مقدمه

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، بر اساس مصوبه شورای عالی اداری «مؤسسه‌ای آموزشی، علمی، تحقیقاتی و خدماتی» معرفی شده است. این سازمان از ادغام چند سازمان، کتابخانه و نهاد شکل گرفته است؛ بنابراین، در این پژوهش عملکرد سازمان‌ها، کتابخانه‌ها و نهادهای ادغام شده نیز بررسی شده است. کتابخانه عمومی معارف (۱۲۷۷-۱۳۱۶) پایه و بستر کتابخانه ملی ایران (۱۳۱۶-۱۳۸۱) قرار گرفته و سپس به ترتیب کتابخانه ملی پهلوی (۱۳۴۴-۱۳۵۹)، مرکز خدمات کتابداری (۱۳۴۷-۱۳۶۲) و سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۶۱-۱۳۷۸) در کتابخانه ملی ایران ادغام شده‌اند. سپس، بر اساس مصوبه جلسه نودوپنجم مورخ ۱۳۸۱/۶/۲ شورای عالی اداری بنا به پیشنهاد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، در آبان‌ماه ۱۳۸۱ «سازمان اسناد ملی ایران» از سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور جدا و با «کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» ادغام شد و عنوان آن به «سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» تغییر یافت. منظور از این اقدام، ساماندهی مدیریت اسناد و ایجاد هماهنگی برای نگهداری آثار و اسناد مکتوب (چاپی و خطی) و غیرمکتوب، اوراق، مراسلات، دفاتر و سایر اسناد ملی در دستگاه‌های اجرایی و نظایر آن اعلام شده است (کیانی‌هفت‌لنگ، ۱۳۸۵، ج ۲، ص. ۹۹۳).

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران چند وظیفه مهم در سطح ملی و بین‌المللی را بر عهده دارد. «گردآوری، حفاظت، سازماندهی و اشاعه اطلاعات مربوط به آثار مکتوب (چاپی و خطی) و غیرمکتوب در زمینه‌های ایران‌شناسی، اسلام‌شناسی در ایران و یا متعلق به ایرانیان خارج از کشور و همچنین منابع اطلاعاتی معتبر علمی، فرهنگی و فنی از کشورهای دیگر؛ و همچنین ارائه خدمات فنی، برنامه‌ریزی و سازماندهی به کتابخانه‌های کشور جهت تسهیل مبادله اطلاعات» بخشی از وظایف این سازمان است (کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). بنابراین، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران علاوه بر بسترسازی برای اشاعه اطلاعات آثار مکتوب و غیرمکتوب موجود در گنجینه‌های خویش برای استفاده پژوهشگران داخلی و خارجی، ارائه خدمات فنی، برنامه‌ریزی و سازماندهی هماهنگ شده و یکدست به مراکز و نهادهای اطلاع‌رسانی کشور از جمله کتابخانه‌های دانشگاهی، عمومی، تخصصی و آرشیوهای دولتی و غیر دولتی و ... اطلاع‌رسانی ابزارها و استانداردهای بین‌المللی برای فرایند کتابخانه‌ها و آرشیوها، لازم است نسبت به تدوین و انتشار رویه‌ها و دستورالعمل‌های لازم در سطح ملی و بین‌المللی اقدام نماید. سازمان برای تحقق این بخش از وظایف خویش علاوه بر استفاده از توان علمی و پژوهشی متخصصان سازمانی (اعضای هیئت علمی و پژوهشگران سازمان) و غیرسازمانی برای ترجمه، تدوین و تألیف آثار مورد نیاز، نسبت به انتشار و اشاعه

اطلاعات، استانداردها، رویه‌ها در قالب «کتاب» و «نشریه» توسط واحدی به نام «اداره نشر منابع کتابی و غیرکتابی» اقدام می‌نماید.

یکی از آثار مهم مکتوب ایرانی و اسلامی «نسخه‌های خطی» هستند. سهمی که نسخه‌های خطی در تحول دانش بشر و ارتقای سطح فرهنگی و روابط اجتماعی داشته، خوشبختانه روز به روز بیشتر مشخص شده و در تمامی عرصه‌های علمی دنیا، به نسخه‌های خطی به دیده احترام و ارزش کاربردی، و رای ارزش مادی و موزه‌ای نگاه می‌شود (آصف‌آگاه، ۱۳۸۷، ص. ۵)، زیرا این آثار از منابع مهم اطلاعاتی علمی، فرهنگی و هنری و به ویژه تمدنی به شمار می‌رود و کارنامه نبوغ دانشمندان و عالمان محسوب می‌شوند (درایتی، ۱۳۹۰). از طرفی این آثار، بهترین و ارزنده‌ترین نماینده میراث باستانی و تمدن قومی و بارزترین نشانه طرز فکر مردم هر مملکت و دیاری هستند (رستمی و دیگران، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۸)؛ بنابراین، نسخه‌های خطی به عنوان مهمترین میراث مکتوب در فرهنگ و تمدن ایران و به عنوان منبع دست اول برای پژوهش‌های ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی محسوب می‌شوند (درایتی، ۱۳۹۰). نخستین گام برای شناخت و شناساندن تمدن یک ملت، دستیابی به آثار فرهنگی و تاریخی آنان است. ارزش افزوده این آثار به میزان دسترسی و استفاده از آنها توسط دانشمندان، پژوهشگران و اندیشمندان وابسته است (رستمی و دیگران، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۸). اطلاع از وجود نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های جهان و همچنین دسترسی به آنها برای پژوهشگران، یکی از مهمترین مسائلی است که راه را برای احیا و تصحیح و انتشار این نسخه‌ها هموار می‌کند. کتابخانه‌ها که حافظان نسخه‌های خطی هستند، معمولاً با انتشار فهرست عناوین نسخ خطی و ارائه مشخصات کتابشناختی و نسخه‌شناسی و تهیه عکس یا میکروفیلم، دسترسی پژوهشگران حوزه نسخه‌های خطی را به این نسخه‌ها میسر می‌سازند (تیموری‌خانی، اکبری داریان و کشاورز میرزاحمدی، ۱۳۹۰، ص. ۴۷-۴۸)؛ بنابراین کتابخانه‌ها و مراکزی که نسخه‌های خطی دارند، در فراهم نمودن دسترسی به این آثار نقش بزرگی دارند. یکی از وظایف این مراکز، گردآوری، حفظ، نگهداری، انتشار فهرست و در مرحله بعد، نقد و تصحیح این آثار است (رستمی و دیگران، ۱۳۹۶، ص. ۱۴۸) که از اهداف مهم سازمان است. همچنین نسخه‌های خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران به لحاظ کمی و کیفی، یکی از پنج سازمان/ نهاد/ کتابخانه مهم کشور^۱ نیز محسوب می‌گردد (درایتی، ۱۳۹۰)؛ بنابراین، فعالیت انتشارات سازمان در این موضوع مهم یکی از شاخص‌های مهم ارزیابی و بررسی جایگاه سازمان در سطح ملی و بین‌المللی در حوزه اطلاع‌رسانی محسوب می‌گردد. بنابراین، بررسی عملکرد و کارنامه انتشارات سازمان در حوزه نسخه‌های خطی، به عنوان مهمترین آثار مکتوب

۱. کتابخانه‌های مهم و فعال کشور در زمینه نسخه‌های خطی عبارتند از: (۱) کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، (۲) کتابخانه حضرت آیت الله سیدشهاب‌الدین مرعشی نجفی، کتابخانه ملی ایران، (۳) کتابخانه مجلس شورای اسلامی و (۴) کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی، در سه سطح سازمانی، ملی و بین‌المللی ضروری است. به دلیل این که تاکنون پژوهشی در زمینه عملکرد و کارنامه انتشاراتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی منتشر نشده است؛ بنابراین، هدف اصلی این پژوهش، بررسی نقش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی ایرانی - اسلامی در سطوح سازمانی، ملی و بین‌المللی بر اساس کارنامه انتشارات در حوزه نسخه‌های خطی، از طریق پاسخ به پرسش زیر است:

نقش سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در اطلاع‌رسانی نسخه‌های خطی ایرانی - اسلامی به عنوان مهمترین آثار مکتوب فرهنگ و تمدنی ایران و اسلام چگونه است؟

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش کاربردی و به روش پیمایشی انجام شده و شیوه گردآوری اطلاعات، سندی و کتابخانه‌ای بوده است. ابزار گردآوری اطلاعات نیز سیاهه واری بود. برای گردآوری اطلاعات، کاربرگه الکترونیکی شامل اطلاعات کامل کتابشناختی آثار منتشر شده طراحی و تکمیل گردید. برای گردآوری اطلاعات، از فهرست‌های چاپی انتشارات، آپک سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، فهرست منشورات چاپ شده در انتهای کتاب‌ها، کارنامه‌های انتشاراتی سالیانه منتشر شده، کتابخانه‌های دفاتر مدیران سازمان، مکاتبه با مدیران استانی، پایگاه‌های کتابشناختی، وبگاه کتابخانه‌های دانشگاه تهران و کتابخانه مرکزی استان قدس رضوی و ... استفاده شده است.

در این پژوهش نمونه‌گیری صورت نگرفته و تمام منشوراتی که در حوزه نسخه‌های خطی از سال ۱۳۱۳ الی ۱۳۹۸ (توسط: ۱) مرکز خدمات کتابداری، ۲) سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۳) کتابخانه عمومی معارف، ۴) کتابخانه ملی ایران، ۵) کتابخانه ملی پهلوی، ۶) سازمان اسناد ملی ایران، ۷) سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، منتشر شده، بررسی شده است. برای تجزیه و تحلیل، از آمار توصیفی و از نرم‌افزار اکسل استفاده شده است.

یافته‌های پژوهش

برای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، عملکرد سازمان‌ها و نهادهای ادغام شده و همچنین سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در بازه زمانی مورد مطالعه، به تفکیک سازمان‌ها و نهادها در حوزه نسخه‌های خطی در ادامه ارائه می‌گردد:

۱. مرکز خدمات کتابداری (۱۳۴۸-۱۳۶۲)

مرکز خدمات کتابداری اثری در حوزه نسخه‌های خطی منتشر نکرده است.

۲. سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی (۱۳۶۱-۱۳۷۸)

عملکرد کلی منشورات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی در حوزه نسخه‌های خطی در جدول ۱ و مقایسه تطبیقی آن در جدول ۲ نشان داده شده است:

جدول ۱. منشورات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی در حوزه نسخه‌های خطی

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	موضوع اصلی	تعداد (جلد)
۱	فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی	سیدمحمدباقر حجتی	تألیف	فهرست نسخه‌های خطی	۳
۲	فهرست نسخ خطی فارسی موجود در کتابخانه سازمان مدارک	معصومه فرشچی	تألیف	فهرست نسخه‌های خطی	۱
۳	فهرست نسخه‌های گنجینه قرآن	علی‌اکبر خانمحمدی	تألیف	فهرست نسخه‌های خطی	۱
۴	فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتوی خاورشناسی	عارف رمضان	ترجمه	فهرست نسخه‌های خطی	۱
۵	فهرست نسخه‌های خطی فارسی... دولتی سالتیکوف شدرین	عارف رمضان	ترجمه	فهرست نسخه‌های خطی	۱
۶	مجموعه نسخه‌های خطی فارسی فرهنگستان علوم جمهوری ازبکستان	عارف رمضان	ترجمه	فهرست نسخه‌های خطی	۱
۸	جمع				

داده‌های جدول ۱ فعالیت انتشاراتی سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی را در حوزه نسخه‌های خطی نشان می‌دهد. نوع آثار (بر اساس نقش پدیدآور) و مقایسه آن با تعداد کل منشورات این سازمان در جدول ۲ گزارش شده است.

جدول ۲. نوع آثار نسخه‌های خطی براساس نقش پدیدآور و مقایسه با کل منشورات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی

ردیف	نوع اثر	فراوانی (کل منشورات سازمان)		فراوانی (نسخه‌های خطی)	
		تعداد	جلد	تعداد	جلد
۱	تألیف	۱۹	۲۴	۳	۵
۲	گردآوری و تدوین	۱۷	۱۱۷	-	-
۳	گردآوری	۲۳	۷۰	-	-
۴	ترجمه به فارسی	۱۱	۱۶	۳	۳
	جمع	۷۰	۲۲۷	۶	۸

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد تعداد ۳ عنوان (۱۵/۷۸ درصد) / ۵ جلد (۲۰/۸۳ درصد) از آثار «تألیفی» و تعداد ۳ عنوان (۲۷/۲۷ درصد) / ۵ جلد (۱۸/۷۵ درصد) از آثار «ترجمه» انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی در حوزه نسخه‌های خطی بوده است. در مجموع تعداد ۶ عنوان (۸/۵۷ درصد) / ۸ جلد (۳/۵۲ درصد) از منشورات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی در حوزه نسخه‌های خطی است.

لازم به یادآوری است: «فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی در کتابخانه‌های جمهوری اسلامی ایران و تاریخ علوم و تراجم دانشمندان اسلامی» طرح پژوهشی بسیار جامع و ماندگاری در حوزه‌های خطی بود که سه جلد آن منتشر گردید و جلد چهارم نیز آماده انتشار بود که با انتقال و ادغام این سازمان در کتابخانه ملی ایران، تعطیل گردید و فیش‌ها و یادداشت‌های دانشمندان برجسته و پژوهشگر این طرح، دکتر سیدمحمدباقر حجتی، بدون استفاده رها گردید. یکی از آسیب‌های بسیار جدی ادغام سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، تعطیلی و عدم انتشار دایره‌المعارف «فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی در ...» بود که اگر تکمیل می‌گردید قطعاً در جهان اسلام اعتبار ویژه فرهنگی و علمی برای کشورمان در سطح منطقه و بین‌المللی و به‌ویژه جهان عرب بود. این فهرستگان به فارسی نگاشته شده و مقرر شده بود همزمان به عربی و فرانسه و در پی آن به زبان انگلیسی نیز ترجمه گردد. این اثر گراندرد به گفته برخی از متخصصان فن از دقیق‌ترین فهرست‌هایی است که تدوین و منتشر شده است (فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی ایران، ۱۳۶۹، ص. ۴۲). این اثر رتبه‌های برجسته و جوایز متعددی در جشنواره‌های ملی و بین‌المللی کسب کرده است از جمله: الف) رتبه اول طرح‌های علوم انسانی در پنجمین جشنواره خوارزمی، بهمن ۱۳۷۰، ب) دریافت جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، بهمن ۱۳۷۱، ج) اعتبار فرهنگی دهه توسعه فرهنگ جهانی از سوی سازمان یونسکو در دهه ۱۹۹۰م. / ۱۳۷۳ش.

کتابخانه عمومی معارف (۱۲۹۸-۱۳۱۶)

عملکرد کلی منشورات کتابخانه عمومی معارف در حوزه نسخه‌های خطی در جدول ۳ نشان داده شده است:

جدول ۳. منشورات کتابخانه عمومی معارف در حوزه نسخه‌های خطی

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	فهرست کتابخانه عمومی معارف: کتب خطی (جزء ۱)	عبدالعزیز جواهرکلام	تألیف	۱
۲	فهرست کتابخانه عمومی معارف: کتب خطی (جزء ۲)	عبدالعزیز جواهرکلام	تألیف	۱
	جمع			۲

داده‌های جدول ۳ نشان می‌دهد که دو عنوان کتاب تألیفی در معرفی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه عمومی معارف منتشر شده است.

کتابخانه ملی ایران (۱۳۱۶-۱۳۸۱)

عملکرد کلی منشورات کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی در جدول ۴ و مقایسه تطبیقی آن در جدول ۵ نشان داده شده است:

جدول ۴. منشورات کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	فهرست نسخ خطی (ج ۱ الی ۱۹) ^۱	انوار و ...	تألیف	۳۴
۲	فهرست نمایشگاه خطوط خوش کتابخانه	عبدالعزیز جواهر کلام	تألیف	۱
۳	فهرست نمایشگاه آثار شیخ عبدالرئیس ابوعلی سینا در کتابخانه ملی	عبدالعزیز جواهر کلام	تألیف	۱
۴	فهرست نمایشگاه آثار خواجه نصیرالدین طوسی در کتابخانه ملی	عبدالعزیز جواهر کلام	تألیف	۱
۵	فهرست خطوط خوش کتابخانه ملی	مهدی بیانی	گردآوری و تدوین	۱
۶	فهرست خطوط خوش کتابخانه سلطنتی	مهدی بیانی	گردآوری و تدوین	۱
۷	رسائل سیاسی عصر قاجار	غلامحسین زرگری‌نژاد	تصحیح متون	۱
۴۰	جمع			

داده‌های جدول ۴ فعالیت انتشاراتی کتابخانه ملی ایران را در حوزه نسخه‌های خطی نشان می‌دهد. نوع آثار (بر اساس نقش پدیدآور) و مقایسه آن با تعداد کل منشورات این کتابخانه در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. نوع آثار نسخه‌های خطی بر اساس نقش پدیدآور و مقایسه با کل منشورات کتابخانه ملی ایران

ردیف	نوع اثر	فراوانی (کل منشورات کتابخانه)		فراوانی (نسخه‌های خطی)	
		تعداد	جلد	تعداد	جلد
۱	تألیف	۳۸	۱۱۷	۴	۳۷
۲	تدوین و گردآوری	۲۵	۱۰۶	۲	۲
۳	گردآوری	۲۴	۶۶	-	-
۴	ترجمه از لاتین (انگلیسی و ...) به فارسی	۱۵	۲۵	-	-
۵	تصحیح متون	۱	۱	۱	۱
۶	چاپ فاکسیمیل: نسخه برگردان	۸	۲۲	-	-
۷	به زبان انگلیسی	۲	۲	-	-
	جمع	۱۱۳	۳۳۹	۷	۴۰

۱. با احتساب تجدید چاپ و ویرایش‌های جلد ۱ الی ۱۹، عدد ۳۴ به دست آمده است.

داده‌های جدول ۵ نشان می‌دهد تعداد ۴ عنوان (۱۰/۵۳ درصد) / ۳۷ جلد (۳۱/۶۲ درصد) از آثار «تألیفی»، تعداد ۲ عنوان (۸ درصد) / ۲ جلد (۱/۸۹ درصد) از آثار «تدوین و گردآوری» و نیز تعداد ۱ عنوان / ۱ جلد «تصحیح متون» از انتشارات کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی است. در مجموع تعداد ۷ عنوان (۶/۱۹ درصد) / ۴۰ جلد (۱۱/۸ درصد) از منشورات کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی است. بررسی‌ها نشان می‌دهد: کتابخانه ملی ایران از بدو تأسیس دارای منابع نفیس و چشمگیر نسخه‌های خطی بود. در مورد نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران آمده است: با تأسیس کتابخانه ملی ایران در سال ۱۳۱۶ منابع اولیه بخش نسخه‌های خطی این کتابخانه، به تعداد ۲۱۱۶ جلد نسخه خطی انتقالی از کتابخانه عمومی معارف، کتابخانه سلطنتی سابق، کتاب‌های اهدایی و خریداری، شکل گرفت. به سال ۱۳۳۶ تعداد ۴۱۵۷ نسخه خطی و ۷۵ نسخه عکسی و به سال ۱۳۵۶ تعداد ۵۳۰۰ جلد نسخه خطی و عکسی در مخزن کتابخانه ملی ایران جمع‌آوری گردید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی کتابخانه پهلوی سابق نیز به این مجموعه افزوده شده و با ادغام سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی در کتابخانه ملی ایران، حدود ۹۵۰ نسخه خطی آن سازمان نیز به این کتابخانه منتقل گردید (کشاوری میرزامحمدی، ۱۳۸۷، ص. ۸۳) کتابخانه ملی ایران در زمان ادغام با سازمان اسناد ملی ایران و تشکیل سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، حدود ۱۶۰۰۰ عنوان نسخه خطی داشته است (هاشم‌پور، ۱۳۸۳، ص. ۱۶).

کتابخانه ملی پهلوی (۱۳۴۴-۱۳۵۹)

عملکرد کلی منشورات کتابخانه ملی پهلوی در حوزه نسخه‌های خطی در جدول ۶ و مقایسه تطبیقی آن

در جدول ۷ نشان داده شده است:

جدول ۶. منشورات کتابخانه ملی پهلوی در حوزه نسخه‌های خطی

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	سعدی‌نامه، یا، بوستان	رستم علی‌یف	تصحیح متون	۱
۲	شاهنامه فردوسی (ج ۱ الی ۹)	محمد نوری عثمان‌اف	تصحیح متون	۹
۱۰	جمع			

داده‌های جدول ۶ فعالیت انتشاراتی کتابخانه ملی پهلوی در حوزه نسخه‌های خطی را نشان می‌دهد که

صرفاً «تصحیح متون» بوده است. نوع آثار (بر اساس نقش پدیدآور) و مقایسه آن با تعداد کل منشورات این کتابخانه در جدول ۷ گزارش شده است.

جدول ۷. نوع آثار نسخه‌های خطی بر اساس نقش پدیدآور و مقایسه با کل منشورات کتابخانه ملی پهلوی

ردیف	نوع اثر	فراوانی (کل منشورات کتابخانه)		فراوانی (نسخه‌های خطی)	
		تعداد	جلد	تعداد	جلد
۱	تألیف	۴	۸	-	-
۲	تدوین و گردآوری	۱	۳	-	-
۳	گردآوری	۴	۱۳	-	-
۴	تصحیح متون	۲	۱۰	۲	۱۰
۵	لاتین: انگلیسی، ایتالیایی، فرانسه و ...	۲۰	۶۷	-	-
	جمع	۳۱	۱۰۱	۲	۱۰

داده‌های جدول ۷ نشان می‌دهد تعداد ۲ عنوان (۶/۴۵ درصد) / ۱۰ جلد (۹/۹۰ درصد) از آثار منتشر شده توسط انتشارات کتابخانه ملی پهلوی به صورت «تصحیح متون» در حوزه نسخه‌های خطی است.

سازمان اسناد ملی ایران (۱۳۴۹-۱۳۸۱)

عملکرد کلی منشورات کتابخانه ملی پهلوی در حوزه نسخه‌های خطی در جدول ۸ و مقایسه تطبیقی آن در جدول ۹ نشان داده شده است:

جدول ۸. منشورات سازمان اسناد ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی

ردیف	عناوین کتابها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	فهرست نسخه‌های خطی فارسی ... جمهوری آذربایجان	محمد عادل اف	گردآوری و تدوین	۱
۲	از حریم تا حرم	محمد رضا عباسی	تصحیح متون	۱
۳	پژوهشی در شاهنامه	علی میرانصاری	تصحیح متون	۱
۴	دو رساله درباره انقلاب مشروطیت ایران	عبدالحسین و روزبه زرین کوب	تصحیح متون	۱
۵	دو سفرنامه از نیما یوشیج	علی میرانصاری	تصحیح متون	۱
۶	روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه: سفر اول، دوم، (سوم: ۳ جلد)	محمد اسماعیل رضوانی، فاطمه قاضیها	تصحیح متون	۹
۷	سفرهای ناصرالدین شاه به قم	فاطمه قاضیها	تصحیح متون	۱
۸	شهریار جاده‌ها (سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات)	محمد رضا عباسی	تصحیح متون	۱
	جمع			۱۶

داده‌های جدول ۸ فعالیت انتشاراتی سازمان اسناد ملی ایران را در حوزه نسخه‌های خطی نشان می‌دهد. نوع آثار (بر اساس نقش پدیدآور) و مقایسه آن با تعداد کل منشورات سازمان اسناد ملی ایران در جدول ۹ گزارش شده است.

جدول ۹. نوع آثار نسخه‌های خطی براساس نقش پدیدآور و مقایسه با کل منشورات سازمان اسناد ملی ایران

ردیف	نوع اثر	فراوانی (کل منشورات سازمان)		فراوانی (نسخه‌های خطی)	
		تعداد	جلد	تعداد	جلد
۱	تألیف	۱	۱	-	-
۲	تدوین و گردآوری	۴۶	۵۷	۱	۱
۳	گردآوری	۹	۱۱	-	-
۴	ترجمه: انگلیسی به فارسی	۶	۶	-	-
۵	تصحیح متون	۷	۱۵	۷	۱۵
	جمع	۶۹	۹۰	۸	۱۶

داده‌های جدول ۹ نشان می‌دهد تعداد ۱ عنوان (۲/۱۷ درصد) / ۱ جلد (۱/۷۵ درصد) از آثار «گردآوری و تدوین» شده و تعداد ۷ عنوان در ۱۵ جلد به صورت «تصحیح متون» از انتشارات سازمان اسناد ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی است. در مجموع تعداد ۸ عنوان (۱۱/۵۹ درصد) / ۱۶ جلد (۱۷/۷۷ درصد) از منشورات سازمان اسناد ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (۱۳۸۱-۱۳۹۸)

عملکرد کلی منشورات کتابخانه ملی پهلوی در حوزه نسخه‌های خطی در جداول ۱۰ الی ۱۲ و جمع‌بندی و خلاصه آن‌ها در جدول ۱۳ و مقایسه تطبیقی آن‌ها در جدول ۱۴ نشان داده شده است:

جدول ۱۰. منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی (۱. فهرست آثار هنری)

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	فهرست نفایس هنری کتابخانه ملی	قلیچ‌خانی	تألیف	۱
۲	چلیپای هنر	محمدجواد جدی	گردآوری و تدوین	۱
۳	طرفه آثار ایام زندان عمادالکتاب	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۱
۴	گنجینه عکس‌های تاریخی	کیانوش کیانی	چاپ فاکسیمیله	۱
	جمع			۴

داده‌های جدول ۱۰ نشان می‌دهد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران تعداد ۴ عنوان/ جلد فهرست آثار هنری از گنجینه نسخه‌های خطی و نفیس سازمان را منتشر شده است.

جدول ۱۱. منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی (۲. فهرست نسخه‌های خطی)

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	فهرست دستنویس‌های فارسی کتابخانه نافذپاشا	سیدمحمدتقی حسینی	تألیف	۱
۲	فهرست توصیفی نسخه‌های خطی فارسی انستیتو ... سنت پترزبورگ	حسین متقی	تألیف	۱
۳	فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران: ج ۱ الی ۶۹	متفاوت	تألیف	۴۲
	فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران	هایده چیدری	تألیف	۱
۴	فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه فرشچی	علی صادق‌زاده وایقان	تألیف	۱
۵	نسخه‌های خطی اسلامی در روسیه	حسین متقی	تألیف	۱
۶	فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا) ۱ الی ۴۵	مصطفی درایتی	گردآوری و تدوین	۴۵
۷	معجم المخطوطات العراقیه (ج ۱ الی ۲۰) دو نوبت	مصطفی درایتی	گردآوری و تدوین	۴۰
	جمع			۱۳۲

داده‌های جدول ۱۱ نشان می‌دهد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در انتشار فهرست نسخه‌های خطی در ۴ محور زیر فعالیت داشته است:

۱. انتشار ۲ عنوان/ ۴۴ جلد از فهرست نسخه‌های خطی موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ردیف ۳ و ۴)

۲. همکاری در انتشار فهرست نسخه‌های خطی موجود در ترکیه (ردیف ۱) و روسیه (ردیف ۲) و گزارش «نسخه‌های خطی در روسیه» (ردیف ۵)

۳. انتشار «فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)» در ۴۵ جلد (ردیف ۶)

۴. انتشار «معجم المخطوطات العراقیه» در ۲۰ جلد در ۲ نوبت (ردیف ۷)

به طور کلی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تعداد ۲ عنوان/ ۴۴ جلد از فهرست نسخه‌های خطی موجود در سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و تعداد ۳ عنوان/ ۸۸ جلد/ فهرست در معرفی نسخه‌های خطی

ایرانی اسلامی موجود در کشورهای خارجی (ترکیه، روسیه و عراق) را منتشر نموده است. همچنین ۵ عنوان / ۴۷ جلد از فهرست‌ها «تألیفی» و ۲ عنوان / ۴۵ جلد از فهرست‌ها «گردآوری و تدوین» بوده است.

جدول ۱۲. منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی (۳. نسخه‌شناسی)

ردیف	عناوین کتاب‌ها	نام پدیدآور	نوع اثر	تعداد (جلد)
۱	اصول و مبانی نسخه‌شناسی در کتب خطی (دو زبانه)	حبیب الله عظیمی	تألیف	۲
۲	اوراق زرین	سیدمحمدحسین حکیم	تألیف	۱
۳	دستنامه قواعد فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی	ناهید باقری خرم‌دشتی	تألیف	۲
۴	مکتب هنری شیراز در نسخ خطی ایرانی	حبیب الله ظیمی	تألیف	۱
۵	ته نقش‌های اسناد آرشیوی ایران	کریمیان، زهرا میرزایی	گردآوری و تدوین	۱
۶	مهرها و نقش مهرها در سازمان ...	جواد جدی	گردآوری و تدوین	۱
۷	چکیده مقالات همایش بین‌المللی میراث مشترک ایران و هند	اعظمی، حسینی اشکوری	گردآوری	۱
۸	چهار مقاله درباره صحیفه سجاده	تنالگان	گردآوری	۱
۹	کاغذهای اسلامی: بررسی یکی از صنایع باستانی	زهرا ضرغامی	ترجمه از انگلیسی	۲
۱۰	تأدیبات الاطفال	مفتاح الملک	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۱	حل مشکلات کتاب‌الاشارات و التنبیهات	سیدمحمد عمادی‌حائری	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۲	دبستان مذاهب	کریم نجفی برزگر	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۳	دیوان خواجه حافظ شیراز	مرتضی عبدالرسولی	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۴	رسائل و گزیده‌هایی به خط حکیم ملاصدرای شیرازی	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۵	رساله جهادیه	جلیسه، احمدی نیا	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۶	روایت سرگذشت سلمان	علی بیات و صفی‌پور	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۷	زال و رودابه (چاپ ۱ و ۲)	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۲
۱۸	زال و رودابه	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۱
۱۹	الصحیفه السجاده الکامله	سیدمحمدحسین حکیم	چاپ فاکسیمیله	۱
۲۰	مثنوی معنوی (چاپ ۱)	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۱
۲۱	مثنوی معنوی (چاپ ۲)	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۱
۲۲	مجموعه رسائل ...	تنالگان	چاپ فاکسیمیله	۱
۲۳	مصحف ابراهیم: منتخب سوره‌های قرآن کریم ...	میرزا ابوالقاسمی	چاپ فاکسیمیله	۱
۲۷	جمع			

داده‌های جدول ۱۲ نشان می‌دهد سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در زمینه معرفی نسخه‌های خطی از طریق «نسخه‌شناسی»، در سه محور زیر آثاری را منتشر نموده است:

۱. انتشار دست‌نامه فهرست‌نگاری و نسخه‌شناسی نسخه‌های خطی به زبان‌های فارسی، انگلیسی و روسیه (ردیف ۱ الی ۶ و ۹) که ۴ عنوان/ جلد «تألیف»، ۲ عنوان/ جلد «گردآوری و تدوین» و یک عنوان/ جلد «ترجمه» است.

۲. مجموعه مقالات نسخه‌شناسی (ردیف ۷ و ۸)

۳. انتشار نسخه‌های خطی نفیس به صورت «فاکسیمیل» با اهداف «نسخه‌شناسی» (ردیف ۱۰ الی ۲۳) که ۲ عنوان/ جلد به صورت مشارکتی چاپ شده است.

به طور کلی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تعداد ۲۳ عنوان/ جلد در حوزه «نسخه‌شناسی» منتشر نموده که ۴ عنوان/ جلد آن (ردیف‌های ۱۷، ۱۹، ۲۰ و ۲۳) با همکاری انجمن خوشنویسان، دانشنامه فارس و سازمان میراث فرهنگی صورت گرفته است.

جدول ۱۳. تنوع منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی

ردیف	موضوع تخصصی	نوع اثر													
		تألیف		گردآوری و تدوین		گردآوری		ترجمه از انگلیسی		نسخه برگردان		تصحیح متون			
		عنوان	تعداد	عنوان	تعداد	عنوان	تعداد	عنوان	تعداد	عنوان	تعداد	عنوان	تعداد		
۱	فهرست آثار هنری	۱	۱	-	-	-	-	-	-	۲	۲	-	-	۴	۴
۲	فهرست نسخه‌های خطی	۶	۴۷	۲	۸۵	-	-	-	-	-	-	-	-	۸	۱۳۲
۳	نسخه‌شناسی	۴	۶	۲	۲	۲	۲	۱	۲	۱۴	۱۵	-	-	۲۳	۲۷
۴	تصحیح متون	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۵	۶
جمع		۱۱	۵۴	۵	۸۸	۲	۲	۲	۱	۲	۱۶	۱۷	۵	۴۰	۱۶۹

داده‌های جدول ۱۳ فعالیت کلی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران را نشان می‌دهد. نوع آثار (بر اساس نقش پدیدآور) و مقایسه آن با تعداد کل منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در جدول شماره ۱۴ گزارش شده است.

جدول ۱۴. نوع آثار نسخه‌های خطی براساس نقش پدیدآور و مقایسه با کل منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

ردیف	نوع اثر	فراوانی (کل آثار)		فراوانی (نسخه‌های خطی)		
		عنوان	جلد	عنوان (تعداد)	عنوان (درصد)	جلد (درصد)
۱	تألیف	۹۶	۱۷۶	۱۱	۱۱/۴۵	۵۴
۲	تدوین و گردآوری	۱۰۹	۲۲۰	۵	۴/۵۸	۸۸
۳	گردآوری	۷۱	۱۲۵	۲	۲/۸۱	۲
۴	ترجمه: انگلیسی به فارسی	۳۸	۵۲	۱	۲/۶۳	۲
۵	تصحیح متون	۵	۶	۵	۱۰۰	۶
۶	چاپ فاکسیمیله: نسخه برگردان	۴۲	۹۵	۱۶	۳۸/۰۹	۱۷
۷	به زبان انگلیسی	۱	۱	-	-	-
	جمع	۳۶۲	۶۷۵	۴۰	۱۱/۰۴	۱۶۹
						۲۵/۰۳

داده‌های جدول ۱۴ نشان می‌دهد: از نظر عنوان (تطبیق بر اساس درصد) به ترتیب، آثار «چاپ فاکسیمیله» شده و «تألیف» شده بیشترین فراوانی از منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی را به خود اختصاص داده‌اند؛ اما از نظر جلد (تطبیق بر اساس درصد) به ترتیب، آثار «تألیف» شده و «چاپ فاکسیمیله» شده بیشترین فراوانی از منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی را به خود اختصاص داده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های جداول ۱ و ۲ نشان می‌دهد انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی سه اقدام مهم در حوزه نسخه‌های خطی انجام داده است: (۱) انتشار اثر تحقیقی و ارزشمند «فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی»؛ (۲) انتشار فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه سازمان؛ (۳) انتشار ترجمه فهرست نسخه‌های خطی چند مرکز فرهنگی در روسیه و ازبکستان (فعالیت برون مرزی). همچنین آثار تألیفی و ترجمه شده در حوزه نسخه‌های خطی این سازمان، به ترتیب بیشترین فراوانی را دارند.

هر چند فعالیت این سازمان در حوزه نسخه‌های خطی مغایر با اهداف و وظایف آن بود؛ اما با وجود این مسئله، فعالیت این سازمان در حوزه نسخه‌های خطی ستودنی است. سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی علاوه بر «انتشار فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه سازمان»، نسبت به انتشار ترجمه فهرست

نسخه‌های خطی چند مرکز فرهنگی در روسیه و ازبکستان (فعالیت برون مرزی) اقدام نموده بود که از جهت همکاری‌های فرهنگی و علمی منطقه‌ای و بین‌المللی حائز اهمیت فراوان است.

یافته‌های جدول ۳ نشان داد کتابخانه عمومی معارف فعالیت انتشاراتی مطلوبی در حوزه نسخه‌های خطی داشته است و بعد از انتقال نیز، بستر فعالیت را در کتابخانه ملی ایران فراهم نموده است.

یافته‌های جداول ۴ و ۵ نشان داد انتشارات کتابخانه ملی ایران سه اقدام مهم در حوزه نسخه‌های خطی انجام داده است: (۱) انتشار فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه ملی ایران؛ (۲) انتشار فهرست آثار هنری موجود در کتابخانه ملی ایران و کتابخانه سلطنتی که به کتابخانه ملی ایران منتقل شده است؛ (۳) انتشار تصحیح متون، همچنین آثار تألیفی در حوزه نسخه‌های خطی این کتابخانه بیشترین فراوانی را دارد. به این ترتیب، استنباط می‌شود: فعالیت این کتابخانه در حوزه نسخه‌های خطی یکی از اهداف و وظایف مهم و اصلی آن در زمان فعالیتش (۱۳۱۶-۱۳۸۱) بوده است. کتابخانه ملی ایران علاوه بر این که بایستی نسبت به سازماندهی و فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه ملی ایران اقدام می‌نمود، بایستی در شناسایی و تدوین و انتشار فهرست نسخه‌های خطی مربوط به ایران و ایرانیان در خارج از کشور تلاش و اقدام می‌کرد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد اولین اقدام برای انتشار فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران در سال‌های ۱۳۲۵ و ۱۳۲۶ توسط میرجلال‌الدین محدث (مدیر بخش خطی کتابخانه ملی ایران) و سیدحسین موسوی نسل (معاون کتابخانه ملی ایران)، مشهور به ادیب بجنوردی صورت گرفته، ولی در نهایت منتشر نشده است (صادق‌زاده و ایقان، ۱۴۰۰، ص. ۲۵۲-۲۵۵). به اهتمام استاد سیدعبدالله انوار ۱۰ جلد از فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران (فهرست حدود ۳۰۰۰ نسخه خطی فارسی و ۲۰۰۰ نسخه خطی عربی) و سپس ۹ جلد تا ادغام کتابخانه ملی ایران در سال ۱۳۸۱ به اهتمام استاد منزوی، دکتر حبیبی و ... (فهرست حدود ۲۷۰۰ نسخه خطی) منتشر گردید که نشان می‌دهد از مجموع ۱۹۰۰۰ نسخه خطی موجود در کتابخانه ملی ایران تا سال ۱۳۸۱ فقط فهرست حدود ۸۰۰۰ نسخه خطی (۵۰ درصد) منتشر شده و حدود ۵۰ درصد منتشر نشده است. هر چند انتشارات سازمان، متولی فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی نبوده است؛ اما بررسی‌ها نشان می‌دهد تأخیر بسیار زیاد در انتشار فهرست‌های آماده شده، انگیزه بخش خطی و فهرست‌نگاران را کاهش داده است. انتشارات می‌توانست نسبت به تشویق فهرست‌نگاران اقدامات متعددی انجام دهد.

کتابخانه ملی هیچ‌گونه اثری در زمینه فهرست نسخه‌های خطی مجموعه‌داران و کتابخانه‌های داخلی و خارج از کشور انجام نداده است. به عبارتی، هیچ‌گونه فعالیت برون مرزی در زمینه نسخه‌های خطی نداشته است.

انتشارات کتابخانه ملی ایران در زمینه «تصحیح متون» و «چاپ فاکسیمیل» کارنامه‌ای ندارد؛ در صورتی که می‌توانست با هماهنگی بخش نسخه‌های خطی، نسبت به انتشار مشترک آثاری که بر اساس نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه ملی ایران تصحیح و یا چاپ فاکسیمیل می‌شد، اقدام نماید؛ حتی اگر صرفاً درج نام و آرم کتابخانه ملی ایران بود.

از نتایج یافته‌ها و کارنامه انتشاراتی کتابخانه ملی پهلوی ایران می‌توان استنباط نمود فعالیت این کتابخانه در حوزه نسخه‌های خطی یکی از اهداف و وظایف مهم و اصلی کتابخانه ملی پهلوی ایران در زمان فعالیتش (۱۳۴۴-۱۳۵۹) بود؛ زیرا این کتابخانه در تلاش برای ایران‌شناسی در سطح ملی و بین‌المللی بود و نسخه‌های ایرانی یکی از منابع بسیار مهم ایران‌شناسی محسوب می‌گردد. کتابخانه ملی پهلوی صرفاً در زمینه «تصحیح متون» فعالیت نموده است. در اهمیت تصحیح متون آمده است: «تا زمانی که آثار علمی دانشمندان پیشین به صورت نسخه خطی باشد، دسترسی به آن برای دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان بسی مشکل است و در صورت دسترسی محقق به نسخه خطی، نحوه استخراج مطالب علمی از کتاب خطی بسیار دشوار است و چه بسا با مطالعه صفحات متعددی از متن کتاب بتوان مطلب مدنظر را یافت. بنابراین، جهت دسترسی آسان به کتاب برای همگان و سهولت استفاده از محتوای کتاب و اتمام فایده، لازم است آثار علمی دانشمندان از قالب نسخه‌های خطی خارج شده و به صورت متون تحقیق چاپی و جدید درآید (عظیمی، ۱۳۹۶، ص. ۵۵)»؛ بنابراین، فعالیت کتابخانه ملی پهلوی در این حوزه حائز اهمیت است.

داده‌های جدول ۸ نشان می‌دهد انتشارات سازمان اسناد ملی ایران دو اقدام در حوزه نسخه‌های خطی انجام داده است: (۱) انتشار ترجمه فهرست نسخه‌های خطی جمهوری آذربایجان (فعالیت برون مرزی)؛ (۲) انتشار تصحیح متون، که بیشترین آن‌ها در موضوع «سرگذشت‌نامه‌ها» است. بنابراین، می‌توان استنباط نمود هرچند فعالیت انتشاراتی این سازمان در حوزه نسخه‌های خطی مغایر با اهداف و وظایف این سازمان بود؛ اما با وجود این مسئله، در زمینه انتشار «فهرست نسخه‌های خطی» و «تصحیح متون» آثاری را منتشر نموده است. این سازمان نسبت به انتشار ترجمه فهرست نسخه‌های خطی فارسی ... جمهوری آذربایجان (فعالیت برون مرزی) اقدام نموده که از جهت همکاری‌های فرهنگی و علمی منطقه‌ای حائز اهمیت فراوان است؛ همچنین حدود ۱۸ درصد از کل منشورات سازمان (بر اساس تعداد جلد) به تصحیح متون اختصاص دارد که با توجه به اهمیت این نوع منابع، حائز اهمیت است.

داده‌های جدول ۱۳ نشان داد انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در چهار زمینه: (۱) فهرست آثار هنری، (۲) فهرست نسخه‌های خطی، (۳) نسخه‌شناسی، (۴) تصحیح متون (با موضوع ایران‌شناسی) آثاری را منتشر نموده است. از نظر فراوانی عنوان، بیشترین آثار در زمینه «نسخه‌شناسی» با ۲۳ عنوان (۵۷/۵ درصد)؛

ولی از نظر فراوانی تعداد، بیشترین آثار مربوط به «فهرست نسخه‌های خطی» با ۱۳۲ جلد (۷۸/۱۰ درصد) است. کمترین فراوانی هم از نظر عنوان و هم از نظر جلد مربوط به «فهرست آثار هنری» است. از نظر نوع آثار نیز، از نظر فراوانی عنوان، بیشترین آثار به صورت «چاپ فاکسیمیله/ نسخه برگردان» با ۱۶ عنوان (۴۰ درصد)؛ ولی از نظر فراوانی تعداد، بیشترین آثار «گردآوری و تدوین» شده با ۸۸ جلد (۵۲/۰۷ درصد) است. کمترین فراوانی نیز مربوط به «ترجمه» است. داده‌های جدول ۱۴ نیز نشان داد در مجموع تعداد ۴۰ عنوان (۱۱/۰۴ درصد) / ۱۶۹ جلد (۲۵/۰۳ درصد) از منشورات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی است که از نظر تعداد جلد، قابل توجه و یک چهارم کل منشورات سازمان را شامل می‌شود. به طور کلی از نتایج یافته‌ها و کارنامه انتشاراتی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران می‌توان استنباط نمود فعالیت انتشاراتی این سازمان در حوزه نسخه‌های خطی یکی از اهداف و وظایف مهم و اصلی آن است. این سازمان در بدو تأسیس در سال ۱۳۸۱ حدود ۱۶۰۰۰ نسخه خطی داشته است (هاشم‌پور، ۱۳۸۳، ص. ۱۶) که با تلاش گسترده در فراهم‌آوری نسخه‌های خطی در سازمان، به ویژه در بین سال‌های ۱۳۸۴ الی ۱۳۹۱، تعداد نسخه‌های خطی تا آبان ۱۳۸۷ حدود ۲۶۰۰۰ نسخه (کشاوری میرزامحمدی، ۱۳۸۷، ص. ۸۴) و تا پایان سال ۱۳۹۱ به ۳۴۰۰۰ نسخه رسیده بود. تعداد نسخه‌های خطی سازمان تا اواخر سال ۱۳۹۸، حدود ۴۰۰۰۰ نسخه است. مخزن نسخه‌های خطی سازمان، سرشار از نسخه‌های خطی نفیس هنری است و تاکنون فقط یک جلد از فهرست این نفایس منتشر شده است که انتظار می‌رفت با انتشار جلد اول، انتشارات برای تداوم تدوین و انتشار جلدهای بعدی این اثر تلاش و پیگیری نماید. البته سه جلد دیگر نیز که صرفاً تصاویر نفایس با توضیحات مختصر و بدون ساختار (کاربرگه مدون و یکدست) است، منتشر شده است. در ذیل عملکرد کتابخانه ملی ایران در حوزه نسخه‌های خطی بیان شده است: از مجموع ۱۹۰۰۰ نسخه خطی موجود در کتابخانه ملی ایران تا سال ۱۳۸۱ فقط فهرست حدود ۸۰۰۰ نسخه خطی (۵۰ درصد) منتشر شده و حدود ۵۰ درصد منتشر نشده است. روند انتشار فهرست نسخه‌های خطی بعد از ادغام با فراز و نشیب‌های فراوانی روبه‌رو شده و در مقطعی متوقف شده است. از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۸ تعداد ۲۷ جلد فهرست نسخه‌های خطی (چاپ اول) و تعداد ۱۵ جلد فهرست نسخه‌های خطی بازچاپ (چاپ دوم یا سوم) منتشر شده است. با توجه به این‌که در هر جلد از فهرست‌های نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ایران، ۳۰۰ نسخه خطی فهرست و معرفی می‌شود؛ بنابراین در این ۲۷ جلد، حدود ۸۱۰۰ نسخه خطی فهرست و معرفی شده است که با حدود ۸۰۰۰ جلد فهرست شده در زمان فعالیت کتابخانه ملی ایران، به حدود ۱۶۰۰۰ نسخه می‌رسد که در مجموع ۴۶

۱. چاپ نسخه‌های خطی نفیس بدون دخل و تصرف در متن با تهیه عکس و بیشتر در همان قطع، رنگ و اندازه نسخه اصلی همراه با مقدمه‌های صورت می‌گیرد.

جلد از فهرست نسخه‌های خطی این سازمان منتشر شده است. با احتساب حدود ۴۰۰۰۰ نسخه در پایان سال ۱۳۹۸، یعنی فهرست حدود ۲۴۰۰۰ نسخه خطی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران تا پایان سال ۱۳۹۸ منتشر نشده است.

سازمان در طول ۱۸ سال (۱۳۸۱-۱۳۹۸) هیچ‌گونه اثری در زمینه انتشار فهرست نسخه‌های خطی مجموعه‌های شخصی و غیرشخصی مربوط به ایران و اسلام در داخل و خارج از کشور انجام نداده است. این کار می‌توانست کمک بزرگی در شناسایی مجموعه و فراهم‌آوری دیجیتال این منابع مهم میراث بشری و دانشمندان ایرانی داشته باشد. مجمع ذخایر اسلامی در قم که یک مؤسسه غیردولتی است فهرست بیش از ۱۰۰ کتابخانه شخصی را منتشر نموده و تصاویر نسخه‌ها را فراهم‌آوری نموده است.

تنها فعالیت شاخص و کارنامه درخشان انتشارات سازمان، انتشار «فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا)» در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ در ۴۵ جلد است. این اثر توسط «مؤسسه فرهنگی و پژوهشی الجواد توس»، به مدیریت مصطفی درایتی گردآوری شده است. این اثر با وجود ارزش و اعتباری که دارد، اشکالاتی نیز در محتوا و همچنین توزیع دارد که اهم آن‌ها به شرح ذیل است:

- سازمان در تولید این اثر نقش نداشته و آن را بدون داوری و ارزیابی کارشناسانه منتشر نموده است.

- هر چند عنوان فهرستگان ایران را دارد ولی اطلاعات بیش از ۱۰۰ مجموعه نسخه‌های خطی ایران از جمله مجموعه نسخه‌های خطی که مجمع ذخایر اسلامی در قم منتشر نموده است، در این اثر گزارش نشده است.

- اطلاعات این فهرستگان تا سال ۱۳۹۰ است، اما با گذشت ده سال هیچ تلاشی از طرف انتشارات برای روزآمدی آن (چاپ ضمیمه/ پیوست) صورت نگرفته است؛ بنابراین، ممکن است نسخه روزآمد آن توسط سازمان دیگر منتشر شود و سرمایه‌گذاری سازمان برای این اثر (نسخه‌های موجود در انبار و ...)، بی‌ثمر شود.

طبق گزارش کسائی (۱۳۸۳، ص. ۱۳۶) بیش از یک و نیم میلیون نسخه خطی ایرانی اسلامی در ۱۰۵ کشور جهان وجود دارد که در ۲۷۲۲ کتابخانه نگهداری می‌شود. فهرست ۸۳۷ کتابخانه به هیچ زبانی منتشر نشده است؛ با توجه به این که سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران بر اساس اهداف و وظایف قانونی در قبال منابع متعلق به اسلام و ایران مسئول است، انتظار می‌رفت نسبت به انتشار فهرست نسخه‌های خطی ایرانی اسلامی خارج از کشور اهتمام جدی داشته و گروه کاری ویژه‌ای را تشکیل می‌داد. باید یادآوری نمود اکثر

فهرست‌های نسخه‌های خطی منتشر شده ۱۸۸۵ کتابخانه جهان، به زبان عربی و فارسی نیستند که سازمان می‌توانست نسبت به ترجمه و انتشار آن‌ها برنامه‌ریزی نماید.

فعالیت برون مرزی انتشارات سازمان در حوزه نسخه‌های خطی، به غیر از انتشار «معجم‌المخطوطات العربیه»، محدود به انتشار دو جلد فهرست مربوط به روسیه و ترکیه و یک جلد گزارش نسخه‌های خطی روسیه با همکاری سازمان فرهنگ و ارتباط اسلامی است.

«معجم‌المخطوطات العربیه» فهرستگان نسخه‌های خطی کشور عراق است که با همکاری دو مؤسسه/ناشر عراقی در دو نوبت و در مجموع در ۶۰۰ نسخه چاپ و منتشر شده است. این اثر با وجود ارزش و اعتباری که دارد، اشکالاتی نیز در محتوا و همچنین توزیع دارد که به شرح ذیل است:

- سازمان در تولید این اثر نقش نداشته و آن را بدون داوری و ارزیابی کارشناسانه منتشر نموده است.

- هر چند عنوان «معجم‌المخطوطات العربیه» را دارد ولی اطلاعات حداقل چهار جلد از فهرست نسخه‌های خطی عراق که نسخه‌ای از آن‌ها در کتابخانه علامه مجلسی در قم گزارش شده در این اثر گردآوری نشده است.

- انتشارات سازمان در قرارداد تنظیمی و همچنین در برنامه‌هایش نسبت به روزآمدی این اثر، برنامه مدون و مکتوبی ندارد.

- به منظور برندسازی و یکدستی با «فنخا»، بهتر بود در قطع رحلی و با همان فونت و ترکیب فنخا (دو ستونی) صفحه‌آرایی و منتشر می‌شد تا از تعداد جلد‌های این اثر کاسته و قیمت آن به نصف کاهش می‌یافت، تا مورد استقبال مخاطبان و پژوهشگران قرار می‌گرفت.

سازمان در زمینه انتشار دست‌نامه برای آموزش/خودآموز نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری نتوانسته است کتاب جامعی منتشر نماید. کتاب «اصول و مبانی نسخه‌شناسی در کتب خطی (دو زبانه)» بسیار مختصر و مبتدی است و کتاب «دست‌نامه قواعد فهرست‌نویسی نسخه‌های خطی» نیز بر اساس فرمت رسا تدوین شده است. کتاب نسبتاً جامع «نسخه‌نامه» که برای چاپ پیشنهاد شده بود، به علت ضعف مدیریت در شورای انتشارات نصیب بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی گردید.

با توجه به این که در مخازن «نسخه‌های خطی»، «نفیس» و «نشریات ادواری» سازمان، نسخه‌ها، کتاب‌ها و آثار نفیس هنری، موضوعی و کهن بسیار زیادی وجود دارد، انتشارات سازمان می‌توانست شیوه‌نامه‌ای برای انتشار آثار نفیس تنظیم و تصویب کند و نسبت به «چاپ فاکسیمیل» نفیس به صورت

مشترک با ناشران خصوصی و دولتی دیگر به جهت تأمین بخشی از هزینه‌های چاپ اقدام نماید، اما کارنامه انتشارات سازمان در این حوزه چشمگیر نیست.

نسخه‌های خطی ایرانی - اسلامی، به ویژه نسخه‌های خطی به زبان عربی، فارسی و ترکی در جهان پراکندگی زیادی دارد و در بیش از ۱۰۰ کشور جهان مجموعه‌های مهم و نفیسی گزارش شده است. با توجه به گزارش کسائی (۱۳۸۳، ص. ۱۳۹) نیمی از نسخه‌های خطی اسلامی جهان در پنج کشور ترکیه، ایران، هند، مصر و عراق قرار دارد و طبق گزارش رحیمی‌ریسه (۱۳۸۸، ص. ۱۴) از میان ۳ میلیون نسخه خطی اسلامی شناسایی شده در جهان، تاکنون حدود یک میلیون و دویست هزار نسخه به اختصار و یا به تفصیل فهرست شده است. بنابراین، بیش از یک میلیون و هشتصد هزار نسخه موجود در کتابخانه‌ها هنوز فهرست نشده است. انتظار می‌رفت سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران با توجه به وظایف و مأموریت‌های بین‌المللی خویش، در زمینه فهرست‌نگاری، سازماندهی، نسخه‌شناسی و ... نسخه‌های خطی آثار متعددی (دستنامه نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری، فاکسیمیل و ...) به زبان‌های بین‌المللی (انگلیسی، آلمانی، روسی، چینی، فرانسوی و ...) منتشر می‌کرد که متأسفانه اقدام چشمگیری انجام نداده است. تشکل «مجمع کتاب‌های بزرگ کشور» که به اختصار «مکتب» نامیده می‌شود و سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران متولی آن است، ظرفیت بزرگی برای تحقق این موضوع است.

سازمان اسناد با بیش از صدها کتابخانه مهم و بزرگ، نهاد آموزشی و پژوهشی و سازمان دولتی و غیردولتی داخلی و خارجی تفاهم‌نامه دارد که در متن اکثر آن‌ها، سازماندهی، آموزش و انتقال تجربیات در زمینه نسخه‌های خطی جزء بندهای اصلی است. انتشارات سازمان از این فرصت نتوانسته است بهره‌برداری نماید. نشر الکترونیکی بهترین بستر برای کاهش هزینه‌های انتشاراتی در زمینه نسخه‌های خطی، به ویژه چاپ فاکسیمیل است که متأسفانه از این بستر بهره‌برداری چندانی نشده است.

منابع

آصف‌آگاه (حسینی اشکوری)، محمدرضا (۱۳۸۷). *فهرستواره نسخه‌های خطی و عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی*. قم: مرکز احیاء التراث الاسلامیه.

تیموری‌خانی، افسانه؛ اکبری داریان، سعیده؛ کشاورز میرزاحمدی، فتح‌الله (۱۳۹۰). تحلیل اطلاعات نسخه‌شناختی نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه دیجیتال سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۲(۳)، (پیاپی ۸۷)، ۴۶-۵۵.

درایتی، مصطفی (۱۳۹۰). *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران (فنخا: جلد اول)*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

- رحیمی‌ریسه، احمدرضا (۱۳۸۸). مقدمه مترجم. در: گنجینه‌های دست‌نویس‌های اسلامی در جهان (جلد یکم: آذربایجان - ایتالیا). تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. ۱۳-۲۰.
- رستمی، فاطمه؛ محمدی، مهدی؛ طالعی، عبدالحسین؛ زارعی، عیسی (۱۳۹۶). وضعیت خدمات‌دهی در بخش نسخ خطی کتابخانه‌ها. *مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات*، ۲۸(۱)، (پیاپی ۱۰۹)، ۱۴۷-۱۶۲.
- صادق‌زاده وایقان، علی (۱۴۰۰). *محدث‌نامه: احوال و آثار سیدجلال‌الدین حسینی ارموی*. قم: کتابشناسی شیعه؛ تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- عظیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۶). *نسخه‌نامه (کانون‌های استنساخ، عناصر نسخه‌شناسی، رویه‌های فهرست‌نویسی، شناخت جعل و اصالت نسخه‌ها)*. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی در ایران (۱۳۶۹). آینه پژوهش، ۱۱(۱)، (پیاپی ۱)، ۴۱-۴۲.
- کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۳). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- کسائی، سیدعلی (۱۳۸۳). نسخه‌های خطی اسلامی در جهان. *فصلنامه کتاب*، ۱۵(۱)، (پیاپی ۵۷)، ۱۳۶-۱۴۴.
- کشاوری میرزامحمدی، فتح‌الله (۱۳۸۷). نسخه‌های خطی در کتابخانه ملی ایران. *کتاب ماه کلیات*، ۱۲(۱)، (پیاپی ۱۳۳)، ۸۲-۸۷.
- کیانی‌هفت‌لنگ، کیانوش (۱۳۸۵). «سازمان اسناد ملی ایران». در: *دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (جلد دوم)*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. ۹۹۰-۹۹۴.
- هاشم‌پور، مرتضی (۱۳۸۳). سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. در: *کتاب کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران*. تهران: تماشاگران، عصر توسعه دانش، ۱۲-۱۹.